

УДК 338.124.4

Н.М. Бобох

Старший викладач кафедри економічної теорії Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат економічних наук

Г.А. Протасюк

Магістрант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

У статті визначено внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці України в умовах кризових явищ. Проаналізовано головні індикатори економічної безпеки протягом останніх років. Запропоновано заходи щодо зміцнення економічної безпеки України.

Ключові слова: економічна безпека, економічні інтереси, загрози економічній безпеці, криза, індикатори стану економічної безпеки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації та інтернаціоналізації господарських зв'язків проблема забезпечення економічної безпеки набуває пріоритетного значення для всіх країн світу. В Україні це питання постало особливо гостро, оскільки сучасні проблеми світової економіки посилюються в нашій державі багаторічною системною кризою. Кризовий стан економіки безпосередньо загрожує національним інтересам держави, тому на шляху динамічного економічного розвитку України та формування ринкових відносин проблема забезпечення економічної безпеки є особливо актуальною.

Важливим питанням у процесі забезпечення економічної безпеки країни є визначення переліку загроз, що можуть деструктивно вплину-

ти на економіку, а також формування пропозицій щодо їх попередження та нейтралізації їхнього впливу на економічну ситуацію в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження економічної безпеки, а також питання щодо її забезпечення останніми роками стали досить популярними у працях учених. Серед вітчизняних дослідників, які вивчали проблеми економічної безпеки, слід виділити О. Бандурку, О. Барановського, З. Варналія, В. Гончарову, Я. Жаліла, Л. Кістерського, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка та ін. Водночас ця проблема потребує подальших досліджень та розробок.

Мета статті — виявити основні внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці України в умовах кризових явищ та визначити заходи, спрямовані на зміцнення економічної безпеки держави.

У науковій літературі є багато підходів до визначення поняття “економічна безпека держави”. На нашу думку, найбільш точно суть цього поняття виражає таке трактування: “Економічна безпека — це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави” [1, с. 38].

До найпріоритетніших економічних інтересів належать такі: створення самодостатньої соціально орієнтованої економіки; збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалу; побудова рівноправних і взаємовигідних економічних відносин з іншими державами.

Основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення безперервного економічного зростання, приборкання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки та розвинутого ринку цінних паперів, скорочення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту та підвищення якості життя населення, підтримка стійкості національної валюти тощо [2].

Загрозами економічній безпеці країни є сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства, держави, ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів. Виділяють внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці країни.

До основних внутрішніх загроз економічній безпеці України належать:

- *у науково-технічній сфері:*

- значне зменшення витрат на наукову та інноваційну діяльність, включаючи кошти держбюджету;

- вплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності, що призводить до руйнування науково-технічного потенціалу, згортання науково-технічних розробок;

- *в економічній сфері:*

- скорочення обсягів виробництва;

- низька конкурентоспроможність національної економіки, викликана відсталістю технологічної бази більшості галузей, високою енергоємністю національної економіки (на виробництво одиниці ВВП витрачається у 3—5 разів більше енергії, ніж у країнах Східної Європи), низькою якістю продукції та високими витратами виробництва [3, с. 1];

— низька ефективність використання основних факторів виробництва порівняно з їх забезпеченістю (наприклад, від Франції Україна відстає щодо ефективності використання сільгоспугідь у 10—12 разів, трудових ресурсів — у 7—15 разів, основного капіталу — в 2—3 рази, наукового потенціалу — більш ніж у 20 разів) [4, с. 57];

— затяжний характер економічної кризи в країні, відсутність помітного прогресу у структурній перебудові економіки, побудові ринкових відносин;

— стагнація аграрного сектору;

— низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності;

— монополізація економіки;

— великий внутрішній борг;

— низький платоспроможний попит населення;

— високий рівень інфляції та безробіття;

— погіршення стану платіжно-грошової системи, концентрація основної грошової маси на посередницьких операціях і короткострокових формах кредитування;

— економічна злочинність (незаконна торгівля енергоносіями, мінеральними ресурсами, посадові злочини, криміналізація державної влади, корупція, хабарництво, рекет, ухилення від сплати податків тощо);

— зростання попиту на енергоресурси та обмеженість запасів традиційних їх видів [5, с. 15];

• *у соціальній сфері*: поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси [6, с. 155].

Така ситуація склалася через необґрунтовану реструктуризацію національної економіки, неконтрольованість і неефективність приватизаційних процесів, руйнування стабільних зв'язків і традицій в освіті, медицині, культурі та правоохоронній системі. Послаблення чинників внутрішньої безпеки зумовлює зростання залежності країни від зовнішньоекономічних зв'язків.

До зовнішніх загроз економічній безпеці країни належать:

— економічна залежність від імпорту, від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту — надмірне вивезення сировинних ресурсів та низька частка готових виробів (37,1—35,4 %) [5, с. 16];

— залежність стабільного постачання енергоносіїв від політичних рішень держави-постачальника (Російської Федерації);

— втрата позицій на зовнішніх ринках;

— кредитно-боргова залежність від іноземних держав та міжнародних фінансових організацій, зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів.

Найважливішими індикаторами економічної безпеки є: структура ВВП, обсяг і темпи розвитку промисловості, обсяг і динаміка інвестицій; природно-ресурсний і науково-технічний потенціали країни; ефективність використання ресурсів; конкурентоспроможність економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках; темпи інфляції; рівень безробіття; якість життя: ВВП на одну особу, рівень диференціації доходів;

дефіцит бюджету та державного боргу; енергетична залежність; інтегрованість у світову економіку [2].

З метою визначення рівня економічної безпеки країни як головної складової її національної безпеки, було розроблено Методику розрахунку економічної безпеки України, затверджену наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. за № 60, у якій перелічено основні індикатори стану економічної безпеки України (стосовно її підсистем — макроекономічної, фінансової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, науково-технологічної, енергетичної, соціальної, демографічної, продовольчої та виробничої) та їх порогові значення:

- рівень “тінізації” економіки — не більше 30 % ВВП;
- відношення обсягу ВВП на одну особу до середнього значення у країнах ЄС — не менше 50 %;
- відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення — не менше 100 %;
- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет — не більше 30 %;
- відношення дефіциту державного бюджету до ВВП — не більше 3 %;
- покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх позичень — не більше 30 %;
- обсяг трансфертів із державного бюджету — не більше 10—15 %;
- рівень монетизації економіки — не більше 50 % тощо [7].

Одним із найвагоміших чинників, що дестабілізують економічну безпеку, без сумніву, є тіньова економіка. Рівень тіньової економіки, розрахований за різними методами, має різні тренди, але більшість із них засвідчила тенденцію до зростання її обсягів (рис. 1). Зазначимо, що різновекторність тенденцій зміни обсягу тіньової економіки за різними методами свідчить про те, що кожен метод розрахунку охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору), а тому лише інтегральний показник рівня тіньової економіки може служити комплексним індикатором такого явища, як тіньова економіка. Так, починаючи з 2008 р. й до сьогодні цей показник перевищує порогове значення і становить близько 34 % від обсягу ВВП. До такої ситуації призвели світова фінансово-економічна криза, перші прояви якої українці відчули восени 2008 р. (саме у 2008 р. порівняно з 2007 р. відбулося різке її зростання — з 28 до 34 %), та недосконалість податкової системи.

З метою подолання тіньової економіки не варто обмежуватися лише адміністративними заходами, натомість потрібно покращувати інвестиційний клімат, знизити фіскальний та регуляторний тиск, удосконалити митну політику, а також здійснювати підтримку малого та середнього бізнесу. Все це дозволить детінізувати економіку і зміцнити економічну безпеку країни.

Аналізуючи такий індикатор економічної безпеки держави, як рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет протягом 2009—2011 рр., можна спостерігати нестійку тенденцію. Так, протягом 2009—2010 рр. цей показник максимально наближувався до свого порогового значення, проте не перевищував його, становив 29,84 % у 2009 р. та 29,24 % у

2010 р. відповідно. Однак у 2011 р. рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет перевищив позначку 30 % на 0,3 одиниці, що свідчить про можливі загрози економічній безпеці країни та прорахунки в бюджетній політиці.

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки за різними методами, у % від обсягу ВВП

Ще одним індикатором, який не відповідав встановленим граничним значенням протягом 2009—2011 рр., було відношення дефіциту державного бюджету до ВВП. У 2009—2010 рр. воно становило 3,58 та 5,7 % відповідно, що свідчить про значні розміри бюджетного дефіциту та відсутність ефективних джерел його покриття. Хоча вже у 2011 р. значення цього індикатора зменшилось і зупинилось на позначці 1,43 %.

Найгірша ситуація у 2009—2011 рр. стосувалась покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень. Незважена бюджетна політика України на міжнародній арені призвела до того, що відхилення індикатора від нормативу становило 27,45 % (57,45 порівняно з допустимими 30 %) у 2009 р., 24,11 (54,11 порівняно з допустимими 30 %) у 2010-му та 114,62 % (144,62 порівняно з допустимими 30 %) у 2011 р.

Також незначне відхилення від порогового значення, а саме на 0,13 % 2010 р., мало місце і щодо обсягу трансфертів з державного бюджету у відсотках до ВВП, проте в 2009 та 2011 рр. значення цього індикатора перебувало на безпечному рівні — 14,53 та 7,99 % відповідно [8].

Загалом можна стверджувати, що бюджетна політика України є недостатньо ефективною, оскільки її вплив на державний бюджет не забезпечує нормативного рівня економічної безпеки держави, а отже, потребує детального аналізу та оптимізації.

На сучасному етапі розвитку економіки актуальним залишається питання створення сприятливого інвестиційного клімату. Саме збільшення обсягів залучення інвестицій є засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, зміцнення економічної безпеки країни. Проаналізуємо динаміку капітальних інвестицій у матеріальні й нематеріальні активи (рис. 2). За даними рис. 2 можна стверджувати, що у 2009 порівняно з 2008 р. відбулося різке зменшення інвестицій з 272 до 192,9 млрд грн. Ситуація поступово покращилася у 2011 р., коли відбулось збільшення цього показника на 37,5 % порівняно з 2010 р. Отже, інвестиційний клімат України є несприятливим: політична та законодавча нестабільність, недосконалість банківської системи та фондового ринку, висока вартість кредитних ресурсів утруднюють отримання коштів для реалізації перспективних інвестиційних проектів.

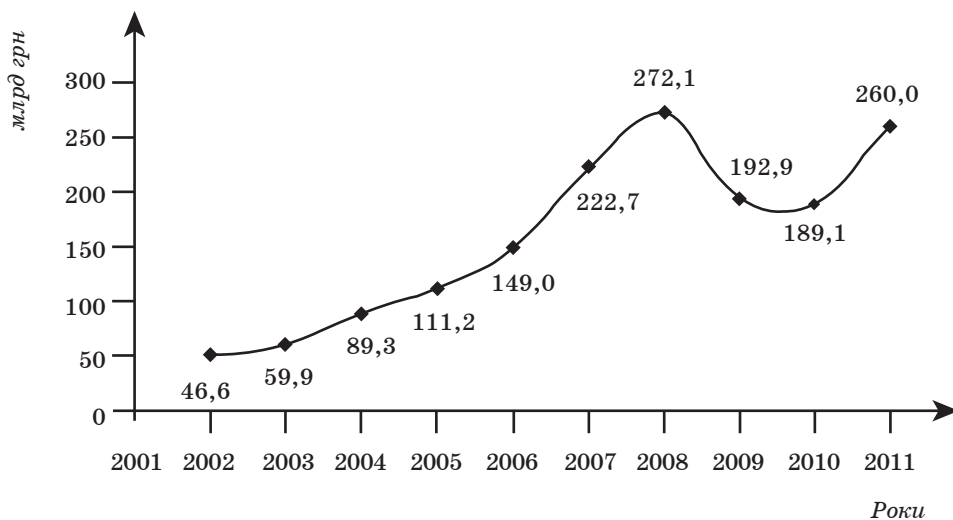

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій у матеріальні й нематеріальні активи у 2001—2011 рр., млрд грн

Найважливіші критерії конкурентоспроможності національної економіки знайшли відображення в індексі глобальної конкурентоспроможності, який для України розраховується з 1997 р. Відповідно до даних табл. 1, найкращий рівень стосовно глобальної конкурентоспроможності Україна мала у 2005 р., — 68 позиція із 133 країн світу. Позиції України покращилися в 2011—2012 рр. [9]. Водночас багато експертів зазначають, що піднятися Україні вище поки що не дозволяють такі фактори, як корупція, неефективність бюрократичного апарату і захист прав власності. Наша держава має проявити рішучість у подоланні цих проблем, щоб відновити довіру в інвесторів.

Таблиця 1. Динаміка змін позиції України в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, 2005—2012 рр.

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Місце в рейтингу	68	78 (-10)	73 (+5)	72 (+1)	82 (-10)	89 (-7)	82 (+7)	73 (+9)

Зазначимо, що негативний вплив на економічну безпеку України справляє зростання заборгованості. Так, державний і гарантований державою борг України на 31 січня 2013 р. становив 527,45 млрд грн, або 65,989 млрд дол. Таким чином, порівняно зі станом на 31 грудня 2012 р. (516,4 млрд грн) борг України зріс на 2,1 %. Внутрішній борг України за січень збільшився на 4,9 % — до 27,2 млрд дол., зовнішній борг — на 0,3 %, до 38,76 млрд дол. [10]. Надмірно високий тягар зовнішнього боргу, несвочасне здійснення платежів за ним створюють значні перепони в функціонуванні національної економіки, підбивають можливість проведення незалежної економічної політики і, відповідно, є дестабілізуючим фактором впливу на економічну безпеку країни.

Загрозу стабільному, безпечному розвитку України останніми роками становить усталена негативна тенденція до погіршення стану трудового потенціалу країни. Чинниками, що негативно впливають на стан трудового потенціалу, є такі: зниження реальних доходів населення, невідповідність рівня заробітної плати її відтворювальній, стимулюючій та регулюючій функціям, зростання масштабів безробіття, падіння ефективності використання робочої сили, зниження її професійно-кваліфікаційного рівня.

Для України характерне подальше збільшення кількості осіб похилого віку — нині частка осіб пенсійного віку досягла більше 20 %. На одного найманого працівника в Україні припадає 1,17 пенсіонерів, що більше, ніж у європейських країнах, у 3—4 рази. Це призводить до збільшення соціальних видатків, навантаження на систему охорони здоров'я тощо.

Нині серйозною загрозою для економічної безпеки України залишається проблема масової трудової міграції. За даними Світового банку за кількістю емігрантів Україна у 2011 р. посіла п'яте місце у світі — 6,6 млн осіб. Трудова міграція не сприяє наповненню місцевих бюджетів, пенсійного і соціального фондів через відсутність відрахувань із заробітної плати заробітчанин. Крім того, трудові мігранти з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують малокваліфіковану роботу, що призводить до втрати ними кваліфікації. Вони майже ніяк не захищені за кордоном, оскільки близько 80 % із них працюють нелегально.

Ще однією актуальною проблемою економічної безпеки є забезпечення належного стану аграрного сектору. За останні роки рівень продовольчої безпеки України знизився до критично небезпечної межі. За калорійністю та якісним складом раціону харчування Україна перейшла від рівня розвинених країн (3300—3800 ккал) до межі продовольчої безпеки (2500 ккал) [11].

Значний вплив на економічну безпеку справляє політична ситуація в країні. За рейтингом журналу "The Economist" Україна у 2012 р.

опинилася серед найнестабільніших держав світу і посіла 16-те місце зі 165 країн. Політична нестабільність негативно впливає на всі сфери соціально-економічного життя країни, передусім на імідж та інвестиційну привабливість; викликає економічне занепокоєння у країн Європи, погіршує співробітництво з ними.

Усвідомлення загроз розвитку реального сектору економіки потребує вироблення та застосування адекватної політики забезпечення економічної безпеки країни. Основними для забезпечення економічної безпеки в Україні можуть стати такі заходи:

- прийняття програми реструктуризації та модернізації національної економіки з урахуванням пріоритетності курсу на інтеграцію у ЄС і реалізацію державної стратегії впровадження інформаційних технологій;
- невідкладне проведення реформ економічного спрямування (доходів, пенсійного забезпечення, податкової, бюджетної реформ);
- проведення податкової амністії й амністії тіньового капіталу;
- планомірне кредитування реального сектору економіки та інфраструктурних проектів;
- збільшення інвестицій у людський капітал, передусім інтелектуальний;
- зменшення політичної й енергетичної залежності від Росії;
- реалістичність у проведенні соціальної політики та встановленні соціальних стандартів.

Держава має використовувати ефективні економічні важелі, щоб забезпечувати національні економічні інтереси, сприяти розвитку національної економічної безпеки та орієнтуватись на досягнення високого рівня конкурентоспроможності країни.

Висновки. Отже, економічна безпека країни — це такий стан держави, за якого вона може створювати і розвивати ефективні умови для перспективного розвитку та зростання добробуту громадян. Багато сучасних внутрішніх та зовнішніх негативних явищ в Україні ставлять її економічну безпеку під загрозу, що проявляється у значному падінні виробництва, збільшенні економічної залежності від інших держав і міжнародних організацій, масовому зубожінні населення, втечі наукових кадрів за кордон.

На нашу думку, основними загрозами економічній безпеці України на сучасному етапі розвитку є: високий рівень тіньової економіки, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність тощо.

Удосконалення наявних і розроблення нових механізмів стратегічного управління економічною безпекою України вирішально вплине на підвищення конкурентоспроможності і загалом життєздатності національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення ; монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева і О.С. Наєнко ; за заг. ред. проф. З.С. Варналія. — К.: Знання України, 2011. — 299 с.
2. *Пухтаєвич Г.О.* Аналіз національної економіки [Ел. ресурс] : навч.-метод. посібн. [для самост. вивч. дисц.]. — К. : Вид-во КНЕУ, 2003. — 148 с. — Режим доступу : <http://library.if.ua/book/62/4501.html>.

3. Гімер Р. Загрози енергетичній безпеці та заходи протидії їм [Ел. ресурс] / Р. Гімер. — Режим доступу: http://esco-ecosys.narod.ru/2012_2/art46.pdf.

4. Коровайченко Н.Ю. Шляхи підвищення конкурентоспроможності національної економіки / Н.Ю. Коровайченко, Н.П. Саженина // Збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 р. — Ч. I. — К. : УДУФМТ, 2010. — С. 56—58.

5. Андрійчук Б.Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи / Б.Г. Андрійчук // Збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції 28 травня 2010 р. — Ч. I. — К. : УДУФМТ, 2010. — С. 14—18.

6. Дідович І. Формування економічної безпеки держави та регіону / І.І. Дідович, І.Я. Фабін // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.11. — С. 152—158.

7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Ел. ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/publish/article?art_id=97980.

8. Сідлецький В. Ефективність бюджетної політики та її впливу на формування державного бюджету / В. Сідлецький [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2012/efektyvnist-byudzhetnoj-polityky-ta-jiji-vplyvu-na-formuvannya-derzhavnoho-byudzhetu/>.

9. Американська торгівельна палата позитивно оцінює покращення позицій конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму [Ел. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.chamber.ua/newsroom/73359/?lang=ua&print=1>.

10. Стан державного боргу України на 31 січня 2013 р. [Ел. ресурс]. — Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=365899&cat_id=365898.

11. Чуприна А.І. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України / А.І. Чуприна, У.В. Швець [Ел. ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2011_4/3_11.pdf.

Надійшла до редакції 05.02.2014

Бобох Н.М., Протасюк Г.А. *Основные угрозы экономической безопасности Украины в условиях кризисных явлений.*

В статье определены внутренние и внешние угрозы экономической безопасности Украины в условиях кризисных явлений. Проанализированы основные индикаторы экономической безопасности в течение последних лет. Предложены мероприятия по укреплению экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: экономическая безопасность, экономические интересы, угрозы экономической безопасности, кризис, индикаторы состояния экономической безопасности.

Boboh N.M., Protasyuk G.A. *Major threats to the economic security of Ukraine in crisis*

The article outlines the internal and external threats to the economic security of Ukraine in a crisis. The author analyses the main indicators of economic security in recent years. The basic ways of providing economic security in Ukraine were developed.

Keywords: economic security, economic interests, threats to economic security, crisis, indicators of economic security.